

κροῦ γενομένων ἐξηγήσεων περὶ τῆς ἡλικίας της, καὶ ἐπεθύμουν διακαῶς, τὸ ὁμολογῶ, νὰ ἴδω ἀπαξ τὴν μορφήν τοῦ δεκαεξαετοῦς κορασίου· ἀλλὰ μὲ παρεκάλει θερμῶς νὰ παραιτηθῶ καὶ νὰ μὴν ἐπιμένω, διότι ἡ μητέρα τὴν εἶπε πολὺ σπουδαίους λόγους καὶ διὰ τοῦτο ποτὲ δὲν θὰ τῷ κάμναι.“

„Ἐκτοτε συνηγνώμεθα κάθε τρεῖς ἡμέρας. Πάντοτε τῇ ἐδίδα κατὰ μικρὰς ἐργασίας καὶ πάντοτε τὰς ἐπέστρεφεν ἡ κόρη ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν, καθ’ ἣν ὑπέσχετο ὅτι θὰ τὰς ἐτελείωνε. Καὶ ἐφ’ ὅσον ἐξηκολούθουν νὰ τηρῶ τὴν αὐτήν, ἦν καὶ ἀρχῇθεν, διαγωγὴν πρὸς αὐτήν, μεθ’ ὅσης αὐστηρότητος ἔμενον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς σεμνότητος καὶ εὐπρεπείας, ἐπὶ τοσοῦτον οἰκειότερον καὶ μᾶλλον ἀνυποστόλως ἐφέρετο πρὸς ἐμὲ ἡ καλὴ κόρη. Μοὶ ὁμολόγησε μάλιστα, ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας κατ’ οἶκον σκέπτεται πάντοτε περὶ τῆς προσεχοῦς συναντήσεώς μας. Μήπως καὶ ἐγὼ δὲν ἔκαμνα τὸ ἴδιον; Νύκτα καὶ ἡμέραν εἶχα νὰ κάμω μὲ αὐτὸ τὸ περίεργον ὄν, τοῦ ὁποῦ ἡ πνευματικὴ μόρφωσις καὶ ἡ ἄλλη ἀβροφροσύνη καὶ ἡ παράδοξος πρὸς ἐμὲ σχέσις προηγούντο πάσης ἄλλης σκέψεώς μου.“

„Εἶχεν ἤδη ἐπέλθει καὶ τὸ ἔαρ, ὁ χρόνος δηλ., τὸν ὁποῖον εἶχον προορίσει μετὰ τοῦ Φάλδνερ ἀπὸ πολλοῦ διὰ τὸ εἰς Ἀγγλίαν κοινὸν ταξιδεῖόν μας. Ἴσως θὰ Σᾶς φανῇ ἀνόητον, ἀλλ’ εἶνε ἀληθές, ὅτι δὲν ἠσθάνομην καμμίαν ὄρεξιν διὰ τὸ ταξιδεῖον τοῦτο, ὅχι διότι οἱ Παρίσιοι μοὶ ἤρεσκον πολὺ, ἀλλὰ διότι ὅλον μου τὸν νοῦν εἶχε δεσμεύσει ἡ κόρη ἐκείνη, καὶ μὲ βαθεῖαν ὁδύνην ἔπρεπε ν’ ἀποχωρισθῶ αὐτῆς. Ν’ ἀποφύγω τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτον πάλιν δυνατόν, διότι θὰ ἐγινόμην γελοῖος· ἔπειτα δὲν ὑπῆρχε καὶ κανεὶς ἄλλος ἰσχυρὸς λόγος ν’ ἀναβάλω τὸ ταξιδεῖον. Ἐντρεπύμην ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μου, διότι ἐν εἶδος μανίας βέβαια ἦτο ἡ διαγωγή μου, καὶ ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισα νὰ φύγω· ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅμως, ὅτι μὲ ὀλιγωτέραν λαχτάραν κανεὶς δὲν ἐκίνησε ποτὲ διὰ τὴν Ἀγγλίαν.“

XXV.

„Ὅκτὼ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἡμέρας εἶπα τοῦτο εἰς τὴν κόρην· ἐξεπλάγη καὶ ἤρχισε νὰ κλαίῃ. Τὴν παρεκάλεσα νὰ ἐρωτήσῃ τὴν μητέρα της ἂν μοὶ ἐπιτρέπη νὰ τὴν ἐπισκεφθῶ· δὲν ἀντέτεινεν εἰς τοῦτο. Κατὰ τὴν ἀμέσως ὅμως κατόπιν συνάντησίν μας ἔφερε μοὶ λίαν τεθλιμμένη τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ἡ μήτηρ της μὲ παρακαλεῖ πολὺ νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπίσκεψιν, διότι ἡ ψυχικὴ της κατὰστασις δὲν ἐπιτρέπει καμμίαν συγκίνησιν. Ἐννοεῖται, ὅτι τὴν ἐπίσκεψιν αὐτὴν εἶχον ζητήσῃ μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἴδω τὸ κορίτσι μου χωρὶς πέπλον κατ’ οἶκον. Ἦρχισα λοιπὸν νὰ τὸ ἀπαιτῶ καὶ πάλιν· αὐτὴ μὲ παρεκάλεσε νὰ ἔχω ὀλίγην ἀκόμη ὑπομονὴν καὶ νὰ συναντηθῶμεν τὴν προτεραίαν τῆς ἀναχωρήσεώς μου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ δὲν θὰ παύσῃ παρακαλοῦσα τὴν μητέρα της μέχρις οὔ τῇ ἐπιτρέψῃ νὰ με δεῖξῃ τὸ πρόσωπόν της. — Ποτὲ δὲν θὰ λησμονήσω τὴν ἐσπέραν τῆς τελευταίας συναντήσεώς μας. Ἦλθε, καὶ ἡ πρώτη ἐρώτησίς μου ἦτον, ἂν ἡ μήτηρ της ἔδωκε τὴν ἄδειαν· εἶπε ναί, καὶ μόνη της ἤνοιξε τὸ πρόσωπόν της. Εἰς τὸ λαμπρὸν τῆς σελήνης φῶς μὲ πολλὴν περιέργειαν καὶ σχεδὸν τρέμων παρετήρησα ὑπὸ τὸν πῖλόν της. Ἀλλ’ ἡ ἄδεια τῆς μητρὸς ἐδόθη κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον, διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς κόρης ὡς καὶ ὅλον τὸ ὀνότερον τοῦ προσώπου της μέρος ἐκαλύπτετο ὑπὸ βραχυτέρου πέπλου ἐν εἶδει προσωπίδος. Καὶ ὅμως πόσον ὠραῖα, πόσον κομψὰ ἦσαν τὰ μέρη, ὅσα ἡ πρόνοια τῆς μητρὸς ἀφῆκεν ὁρατά. Λεπτὴ μύτη, κανονικαὶ καὶ δροσερώταται παρειαί, μικρὸν καὶ νόστιμον στόμα, λεπτοφυὲς καὶ λευκότατος λαιμός. Τους ὀφθαλμούς της δὲν ἠδυνάμην καλῶς νὰ διακρίνω, νομίζω ὅμως ὅτι ἦσαν μαῦροι καὶ φλογεροί.“

[Ἐκ τοῦ γερμανικοῦ.]

(ἔπεται συνέχεια.)

Η ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐπ’ ἐσχάτων τῶν χρόνων γενομένας ἐμβριθεῖς μελέτας περὶ τῆς ἱστορίας τῆς οἰκονομίας ὑψήθησαν καὶ αἱ ἐρευναι περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων κατὰ διαφόρους ἱστορικοὺς χρόνους, περὶ οὗ μέχρι τοῦδε, ὡς ἀπεδείχθη, ὅλως ἐσφαλμένην εἰχομεν ἰδέαν. Κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκασαστίαν πληθὺς ἀξιολόγων συγγραμμάτων ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα περὶ τοῦ πληθυσμοῦ διαφόρων ἱστορικῶν πόλεων τῆς Εὐρώπης περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαιῶνος ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν νεωτέρων χρόνων, οὐκ ὀλίγα δ’ ἐγένοντο συγχρόνως πειράματα πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν πολιτειῶν. Καὶ πολλοὶ καὶ ἀξιόλογοι συμβολαὶ εἶχον προσεγεγῆθῇ πρὸς διευκρίνησιν τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος, αὗται ὅμως ἀπάσαι δὲν ἦσαν ἱκαναὶ ν’ ἀναπληρώσωσι τὸ κενὸν μιᾶς γενικῆς καὶ περιληπτικῆς ἐρεῦνης, ἐρειδομένης οὐχὶ μόνον ἐπὶ ἱστορικῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ στατιστικῶν βάσεων. Καὶ ὑπὸ τὰς δύο ταύτας ἐπόψεις λαμπρῶς καθωπλισμένος ἀπετελείωσε τὸ δυσκατόρθωτον καὶ τολμηρὸν τοῦτο ἔργον γερμανὸς τις καθηγητὴς ἐν Ῥώμῃ, ὀνόματι Ἰούλιος Βέλωχ, παρασχὼν ἡμῖν στατιστικὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν κατὰ τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα. Μετὰ πολλῆς ὀξυδερκειᾶς καὶ ἐμβριθείας ἐπωφελήθη τὰς τε ἱστορι-

κὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἄλλα βοηθήματα πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ τότε πληθυσμοῦ καὶ ἐπομένως πρὸς ὀρθὴν κρίσιν τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν γεγονότων. Ἀλλ’ αἱ παραδόσεις, ἐφ’ ὧν βασιζόμενός τις δύναται νὰ σχηματίσῃ τὸ στατιστικὸν οἰκοδόμημα, δὲν εἶνε πολλαὶ οὔτε ἀξίαι τυφλῆς πίστεως ἄνευ προκαταρκτικῆς κριτικῆς ἐξετάσεως τῆς ἀξίας των διὰ τὴν στατιστικὴν, πολλάκις δὲ τοὺς ἀριθμούς, ὅσους ἔχομεν παρ’ ἀρχαίων ἱστορικῶν, πρέπει πρῶτον νὰ συγκρίνωμεν πρὸς ἄλλα σύγχρονα φαινόμενα. Διότι ναὶ μὲν οἱ ἀρχαῖοι ἐγνώριζον ἤδη τὸ σύστημα τῆς ἀπογραφῆς τῶν κατοίκων, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο εἶχον ὅλως ξένας μεθόδους πρὸς τὰς σημερινάς, καὶ ἡ ἀρίστη ἐξ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰς ἡμετέρας κατὰ τὴν τελειότητα, τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἀντικεινότητα.

Πρὸ πάντων ἀνεπτυγμένον ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις τὸ ἔθος τῆς ἐγγραφῆς τῶν κατοίκων ἐν τοῖς ἐπισήμοις μητρώοις, τὸ ἔθος δὲ τοῦτο εἶχε καταντήσῃ ἀνάγκη ἕνεκα αὐτοῦ τοῦ πολιτεύματος τῶν ἀρχαίων κρατῶν. Ἐπειδὴ πάντες οἱ πολῖται εἶχον οὐκ ὀλίγα πολιτικὰ προνόμια, ἦτον ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι κατάλογοι ἐπικυροῦντες τὴν ἰδιότητά των ταύτην. Τοιαῦτα εἶδη καταλόγων ὑπῆρχον ἐν Ἀττικῇ δύο. Καὶ ἀφ’ ἑνὸς μὲν ὑπῆρχε μητρώον

γεννήσεων, ὅπερ εἶχον αἱ λεγόμεναι φρατρίαί, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐξ ἀστῶν καταγωγῆς τοῦ γεννωμένου, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὑπῆρχον παρὰ τοῖς δήμοις καὶ ἀστικά μητρῶα, ἐν οἷς ἐνεγράφοντο πάντες οἱ πραγματικῶς δικαιούμενοι νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τοῦ πολίτου. Ἐν αὐτοῖς εἶχον δικαίωμα ἐγγραφῆς πάντες οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τοῦ 17. ἔτους τῆς ἡλικίας των, συμπεπληρωμένου. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι κατάλογοι φέροντες τὰ ὀνόματα τῶν μαχίμων καὶ τῶν εὐπόρων ἀνδρῶν, ἥτοι τῶν δυναμένων ἐξ ἰδίων νὰ ἐξοπλισθῶσιν. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καταλόγου τούτου ἐγίνοντο καὶ αἱ στρατολογίαι. Τοιαῦτα μητρῶα εἶχον καὶ αἱ λοιπαὶ ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι καὶ ἡ πόλις τῆς Ρώμης.

Καὶ παρέχουσι μὲν αἱ ἐγγραφαὶ αὗται εἰς ἡμᾶς λαβὴν, ὅπως ἐξ αὐτῶν ἐκτιμήσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ στοιχείων τινῶν μόνον αὐτοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, πάντοτε ὅμως εἶνε πηγαὶ δευτερευούσης ἀξίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς κυρίως ἀπογραφὰς τοῦ πληθυσμοῦ, τὰς γινόμενας ἐν ὀρισμένῳ χρονικῷ διαστήματι. Καὶ αὗται ἦσαν ἀνεπτυγμέναι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀν καὶ οὐχὶ πανταχοῦ, ἐπειδὴ τὰ ὑπάρχοντα μητρῶα ἐξεπλήρουν ἐπαρκῶς τὰς τότε στατιστικὰς ἀνάγκας. Ἡ μόνη γνωστὴ καὶ ἀληθὴς ἀπογραφὴ ἐγένετο ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως (317—307 π. Χ.), πᾶν δ' ἐτι περὶ ταύτης γινώσκομεν, εἶνε ὅτι περιελάμβανε ὄχι μόνον τοὺς ἐλευθέρους ἀστούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετοίκους καὶ τοὺς δούλους, ἐν τούτοις ὅμως μόνον τοὺς ἐνήλικας.

Ἐπὶ τῇ βάσει ἀριθμῶν ἀναφερομένων ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ὀρχαίων ὑποθέτομεν, ὅτι καὶ ἄλλαι ἐλληνικαὶ χῶραι ἐπεχείρησαν παρομοίας ἀπογραφὰς, πασῶν ὅμως σπουδαιότεραι καὶ σχετικῶς ἀκριβέστεραι ἦσαν αἱ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Ὅπως δὴποτε ὅμως διὰ νὰ κατανοήσῃ τις πόσον ἐπισφαλεῖς καὶ ἀβεβαίαι εἶνε αἱ ἐν αὐταῖς εὐρισκόμεναι πληροφορίαι, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν γραψάντων περὶ τοῦ πληθυσμοῦ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλους, ἅπαντες δὲ σχεδὸν περιέπεσαν εἰς τὸ σφάλμα νὰ ὑπολογίζωσιν ὑπερβολικῶς πυκνὸν τὸν πληθυσμόν. Οὕτω π. χ. ἐλέχθη ὅτι ἡ Ρώμη εἶχε 4, ἀνελθόντα εἰς 14 ἑκατομμύρια κατοίκων, ὅλον δὲ τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος ἔκλειεν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ 410 ἑκατομμύρια ψυχῶν. Ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἔπρεπε νὰ ζῶσι τότε 123 ψυχὰν ἀνὰ πᾶν τετραγων. χιλιόμετρον, ἐν ᾧ τὴν σήμερον ἡ πυκνότητα κατοικουμένη Γερμανία δὲν ἔχει πλέον τῶν 85 ψυχῶν ἀνὰ πᾶν τετραγ. χιλιόμ. Ὁ Montesquieu μάλιστα ἰσχυρίζεται ὅτι, ὁ παλαιὸς κόσμος εἶχε δεκαπλάσιον πληθυσμὸν τοῦ καθ' ἣν αὐτὸς ἔζη ἐποχὴν. Ἄλλ' ἔκτοτε πολλοὶ κατεῖδον τὴν πλάνην καὶ προσεπάθησαν νὰ διορθώσωσι τὴν ἐσφαλμένην ταύτην γνώμην, ἕως ὅτου ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς γερμανὸς καθηγητὴς ὀδηγούμενος ὑφ' ὅλων τῶν ὑπαρχόντων βοηθημάτων, παρέδωκεν ἡμῖν ἐναργεῖ εἰκόνα τῆς πυκνότητος τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ πρὸς τὸν ὀλικὸν πληθυσμόν, ἡ Ἑλλὰς τῷ 432 π. Χ. ἦτοι πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχε μετὰ τῶν νήσων τῆς 3,051,000 κατοίκων, ἐξ ὧν 1,005,000 ὡς ἔγγιστα ἦσαν δούλοι, ὥστε ἐπὶ ἐκτάσεως 114,500 τετραγ. χιλιομέτρ. κατῴκουν 26,6 ψυχὰν ἀνὰ πᾶν τετραγων. χιλιόμ. Ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ὅπου τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον εἶχε περισσοτέραν ζωτικὴν δύναμιν, ὡς μάλιστα ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι, ἀριθμούσῃ 485,000 κατοίκων, ἥτοι 53 ἀνὰ πᾶν τετραγ. χιλιόμ. Ἐν

Ἀττικῇ, ἐχούσῃ τότε πληθυσμὸν 253,000 ψυχῶν, ἡ σχέσις αὕτη ἀνῆλθε καὶ μέχρις 89, αἱ λοιπαὶ ὅμως χῶραι ἐπείλειποντο αὐτῆς, ὡς ἡ Πελοπόννησος μετὰ 890,000, ἥτοι 39 κατοίκων ἀνὰ πᾶν τετραγ. χιλιόμ. ἡ Θεσσαλία μετὰ 460,000, ἥτοι 29, αἱ Κυκλάδες καὶ ἡ Εὐβοία μετὰ 400,000, ἥτοι 26, ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς μετὰ 416,000, ἥτοι 16, καὶ τέλος ἡ Μακεδονία μετὰ 400,000, ἥτοι 12,5 κατοίκων ἀνὰ πᾶν τετραγ. χιλιόμ.

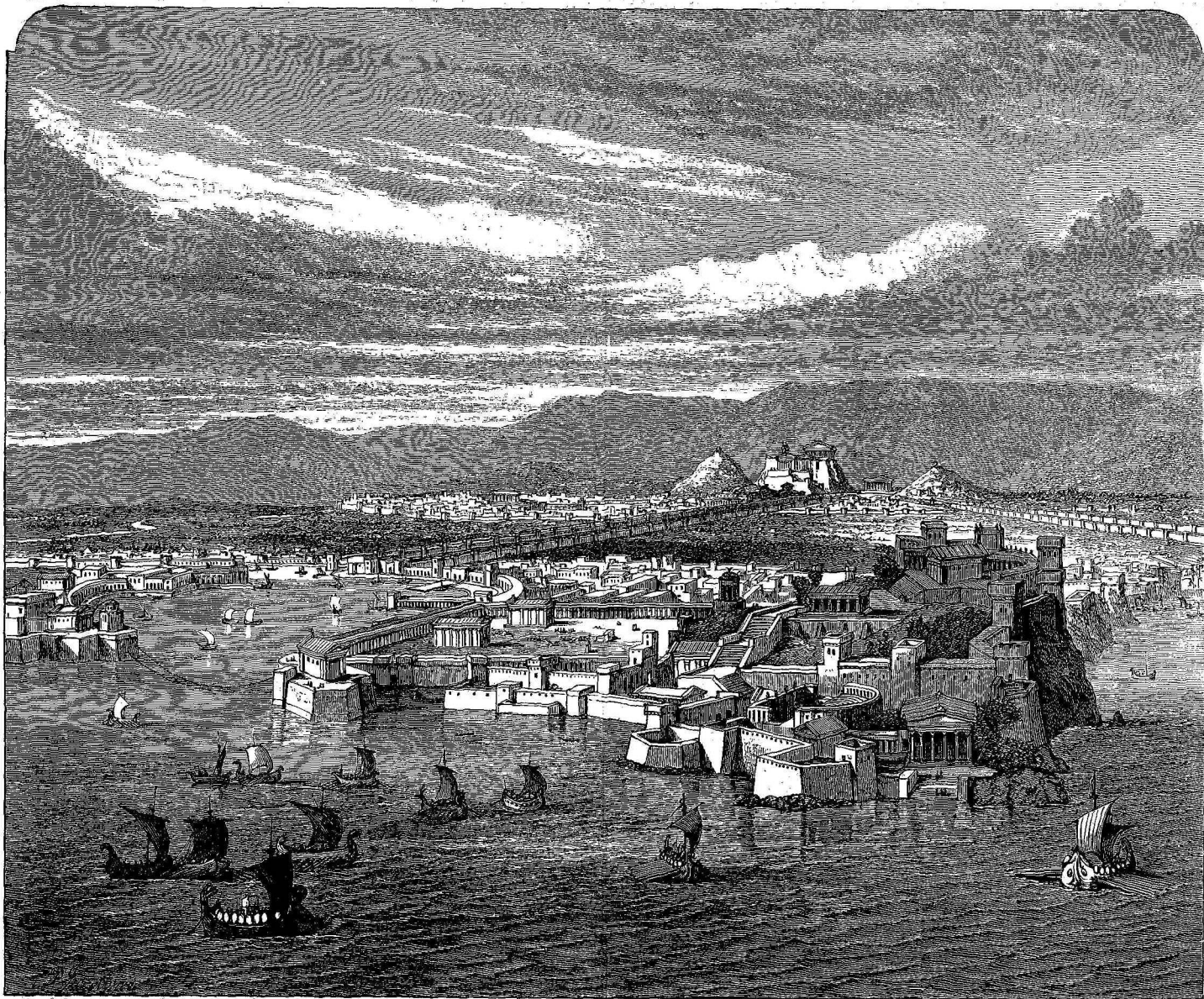
Ἐτι ὀλιγώτερον πυκνὸς ἦτον ἐν συνόλῳ ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἰταλίας κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου, ἥτοι καθ' ἣν ἐποχὴν ἤκμαζε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος, ἡ ἰταλικὴ χερσόνησος περιεῖχεν 6 ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, ἥτοι 24 ψυχὰς ἐπὶ ἐκάστῳ τετραγ. χιλιόμ. Ἐν γένει δὲ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι σύμπασα ἡ τότε Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία μετὰ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῇ χωρῶν ἀπὸ τοῦ Ῥήνου μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Ἀφρικῆς ἔτρεφεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς 54 ἑκατομμύρ. κατοίκων, ἥτοι 16 ἀνὰ πᾶν τετραγ. χιλιόμ. Καὶ αἱ μὲν εὐρωπαϊκαὶ χῶραι δὲν εἶχον πλεῖον τῶν 23 ἑκατομμ. ἥτοι 10 ψυχὰς ἀνὰ πᾶν τετρ. χιλιόμ. πυκνότερον δὲ ἦσαν κατοικημέναι αἱ ἀσιατικαὶ ἐπαρχίαι, ἔχουσαι 19,500,000, ἥτοι 30 κατοίκ. ἀνὰ πᾶν τετρ. χιλιόμ. Τὰ ἀφρικανικὰ διαμερίσματα ἠριθμοῦν 11,500,000, ἥτοι 26 κατοίκ. ἀνὰ πᾶσαν τετραγ. μονάδα. Μεταξὺ τούτων πρωτίστην θέσιν κατεῖχεν ἡ Αἴγυπτος, ἥς τὰ 5 ἑκατομμ. κατοίκων διενέμοντο τοιοῦτοτρόπως, ὥστε ἐπὶ ἐκάστης τετραγ. μονάδος ὑπῆρχεν ἡ ἀναλογία ὡς 1 πρὸς 179 ψυχὰς, σπουδαία πυκνότης πληθυσμοῦ, ὅσην τὴν σήμερον ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἔχει μόνη ἡ Σαξωνία.

Πολὺ δυσκολωτέρα εἶνε ἡ ἐξακριβωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἐν ταῖς ἑκασταχοῦ πόλεσι, περὶ οὗ ἐλαχίστας μᾶς παρέχουσιν οἱ ἀρχαῖοι εἰδήσεις. Οὗτοι δὲν εἶχον τόσον ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίσωσι τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, διότι δὲν ἔκαμνον διάκρισιν μεταξὺ τῶν διαφόρων δήμων, τῶν ἐντὸς τῶν ἀστεων καὶ τῶν περὶ αὐτὰ κειμένων. Τὸ μόνον βέβαιον εἶνε ὅτι ἡ συμπύκνωσις τῶν κατοίκων εἰς μεγαλείτερα κέντρα, εἰς πόλεις δηλαδή, ἀνεπτύχθη βαθμυδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἀκμὴν τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ τῶν μηδικῶν πολέμων καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, δὲν ἔπῃρξε, φαίνεται, ἐν ταῖς πολιτείαις τῆς Μεσογείου θαλάσσης μεγαλοῦπολεις, ὡς ἡμεῖς τὴν ἐννοοῦμεν. Αἱ Ἀθῆναι, πρωτεύουσα μεταξὺ ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, εἶχε περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Πειραιῶς οὐχὶ πλείους τῶν 120,000 κατοίκων. Ἴσον περίπου πληθυσμὸν θὰ εἶχον καὶ αἱ Συρακοῦσαι τῆς Κορίνθου οἱ κάτοικοι ἀνῆρχοντο εἰς 70,000, τῆς Σπάρτης, τοῦ Ἀργεῶς, τῆς Μεγαλοπόλεως, τοῦ Ἀκράγαντος δὲν ὑπερέβαινον τὰς 40—50,000, τὸν αὐτὸν δὲ πληθυσμὸν εἶχον καὶ αἱ Θῆβαι, καθ' ἣν ἐποχὴν εἶχον κυριευθῇ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου. Ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ οἱ ἀστικοὶ πληθυσμοὶ προσέλαβον διαστάσεις μεγάλας, ἰδίᾳ δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας ἤκμασαν πόλεις, ἱκαναὶ νὰ ἀντιπαραβληθῶσι πρὸς τὰς σημερινὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτεύουσας, ὡς ἡ πρωτεύουσα τῆς Αἰγύπτου Ἀλεξάνδρεια, περὶ τὸ 60 π. Χ. μετὰ ἡμίσεως ἑκατομμυρίου, καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἔτι πλείονων κατοίκων, ἡ ἐπὶ τοῦ Τίγρητος Σελεύκεια, ἡ ἐπὶ τοῦ Ὀρόντου Ἀντιόχεια, ἀμφότεραι ἔχουσαι ἄνω τῶν 400,000 κατοίκων. Πόλεις δὲ ἔχουσαι 100,000 κατοίκων ἦσαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἀμύπολλαι. Ἐν Ἰταλίᾳ προεξείχεν ἡ Κάπουα, ὁ Τάρας καὶ φυσικῶς ἐν πρώτῃ μοίρᾳ

ἡ Ῥώμη, ἡ ὁποία ἐπὶ Καίσαρος εἶχεν ὑπὲρ το ἐν ἑκατομμ. κατοίκων.

Ἐάν δ' ἐν τέλει ἐξετάσωμεν τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πληθυσμοῦ, μανθάνομεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔκπαλαι ἦτο πυκνῶς κατοικημένη. Περὶ τούτου πείθουσιν ἡμᾶς αἱ στρατολογίαι καὶ πρὸ πάντων ἡ εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν ἀνεπτυγμένη ἀποικιακὴ ἐνέργεια. Καὶ ὅταν αὕτη περὶ τὰ μέσα τοῦ 6. αἰῶνος ἀνεκόπη, διότι δὲν ὑπῆρχον χωραὶ κατάλλη-

ἐπιδημίας. Περὶ τῆς ἐξακολουθητικῆς προόδου ὁμιλοῦσιν αἱ ἐκ νέου γενόμεναι ἐπιστρατεύσεις καὶ οἱ οὐκ ὀλίγοι ἀποικισμοί, ὥστε ἐν ᾧ τῷ 432 π. Χ. ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἡμᾶς, ἀνήρχετο εἰς 3,000,000, πρέπει 100 ἔτη ἀργότερον νὰ τὸν παραδεχθῶμεν συμποσούμενον ἄνω τῶν 4 ἑκατομμ. ἐξ ὧν $1\frac{1}{2}$ ἑκατομμ. ἦσαν δοῦλοι. Περὶ τὴν δευτέραν ἑκατονταετηρίδα ἀρχίζει ἡ ὁπισθοδρόμησις, ἡ ὁποία, εὐνοοῦμένη ὑπὸ τῶν πολέμων, διαρκεῖ μέχρι τῆς Αὐτοκρα-

Ο ΛΙΜΗΝ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΚΑΙ ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ.

λοι πρὸς ἀποικισμὸν καὶ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς δραστηριότητος, ἐπῆλθε πολυετής εἰρήνη μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, δοῦσα ἀφορμὴν εἰς ταχεῖαν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ, οὕτως ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀμφότεροι οἱ ἀντιμαχόμενοι ἠδύναντο νὰ παρατάξωσιν ἀντιμετώπους πολυαριθμοὺς στρατούς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἑλλάς ἐκαλλιέργει καὶ τὴν δουλεμπορίαν καὶ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς δούλων εἶχε πληρώσει τοὺς ἀγροὺς καὶ τὸ ὕπαιθρον. Ἀδιακόπως ἠϋξάνετο ὁ πληθυσμὸς μέχρις Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, ἂν καὶ χωραὶ τινες, ὡς ἡ Ἀττικὴ, πολλὰς εἶχον ὑποστῇ ἀπωλείας ἐκ τῶν πολέμων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἐκραγείσης

τορίας. Συγχρόνως ὅμως αἱ ἐν Ἀνατολῇ ἐλληνικαὶ ἀποικίαι ἀποκτῶσι σπουδαιότητα, ἡ Αἴγυπτος π. χ. ἀπὸ τοῦ 300. ἔτους π. Χ. μέχρι τοῦ 70 μ. Χ. ἐτριπλασίασε τὸν πληθυσμὸν τῆς, ἀνελθόντα ἀπὸ 3 εἰς 9 περίπου ἑκατομμύρια. Ὁμοίως ἀνεπτύχθησαν ταχέως καὶ ἡ μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ Συρία, γενόμεναι αἱ σπουδαιότεραι πηγαὶ τοῦ δουλεμπορίου καθ' ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον.

Περὶ τῆς Ἰταλίας γνωρίζομεν, ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα δὲν ὑπερέβαινε τὰ 6 ἑκατομμ. ὧν τὸ ἐν ἑκτον ἦσαν δοῦλοι. Ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ Ἀννίβα ἐπέφερε πολλὰς πληγὰς εἰς τοὺς κατοίκους, ἀλλ' αὐταὶ ταχέως

ἐθεραπεύθησαν, διότι οἱ ἔλεγχοι ἀποδεικνύουσιν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Περὶ τὰ μέσα ὅμως τοῦ δευτέρου αἰῶνος οἱ ἐλευθεροὶ πολῖται ἀρχίζουν ὁλονέν νὰ ὀλιγοστεύουν, οὕτως ὥστε ὁ Αὐγουστος κατόπιν ἡσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ τοὺς ὑποβοηθήσῃ διὰ προνομίων. Ἡ μακρὰ εἰρήνη ὑπὸ τοὺς πρώτους αὐτοκράτορας συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν ἐλευθέρων. Ἀλλως ὅμως, ἐὰν ἀπὸ τοῦ 130 π. Χ. ἡλαττώθησαν οἱ πολῖται, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡραιώθη καὶ σύμπας ὁ πληθυσμός, διότι ἡ εἰσαγωγὴ τῶν

δούλων ἀνεπλήρου τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἐλευθέρων. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα παρατηρήθη, ἐν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἰταλίᾳ, ὅτι ὅσοι μᾶλλον προήγετο ἡ δουλεμπορία καὶ εἰσέγοντο δοῦλοι εἰς τὴν χώραν, ἄλλο τόσοι ἡραιούντο οἱ ἐλευθεροὶ κάτοικοι, οἱ ὅποιοι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνταγωνισθῶσι πρὸς αὐτοὺς ὡς πρὸς τὴν εὐθηνίαν μεθ' ἧς εἰργάζοντο, καὶ τὰς ὀλίγας ἀπαιτήσεις, αἷς εἶχον διὰ τὸν καθημερινὸν βίον καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν των.

1. ΟΛΓΑ Η ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. Ἡ Βασίλισσα τῶν ἑλληνίδων μητέρων θὰ ἦτο ἡ προσφευγαστὴ προσήγορία τῆς σεβαστῆς δεσποίνης, διότι ἡ Πρόνοια ἠδούκησε νὰ κόσμησῃ τὸν ἑλληνικὸν θρόνον, οἶονεὶ ἀναγνωρίζουσα τὴν πατροπαράδοτον ἀγνότητα τοῦ παρ' ἡμῖν οἰκογενειακοῦ βίου, διὰ τῆς ἐλεημονεστερίας καὶ φιλοστοργότερας Βασιλείας. Τὴν περιπόδητον Αὐτῆς μορφήν, ὡς σύμβολον πάσης οἰκογενειακῆς ἀρετῆς καὶ εὐλογίας, παρέχομεν εἰς θέαν τῶν φίλων τῆς „Κλειούσας“ ἐν τῇ προμετωπίδι τοῦ τρίτου αὐτῆς τόμου. Ἐγεννήθη ἐν Περτροπόλει τῇ 22. Αὐγούστου 1851 ἐκ πατρὸς Κωνσταντίνου, μεγάλου δουκὸς καὶ θεοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ', οἱ δὲ γάμοι τῆς μετὰ τοῦ βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου ἐτελέσθησαν τῇ 15. Ὀκτωβρίου 1867.

2. Η ΔΕΣΔΕΜΟΝΑ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΕΙ ΤΗΝ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΘΘΕΛΛΟΥ ΦΥΓΗΝ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ (ἐν σελ. 4—5). Οὐδεμίαν λέξιν ἐπεξηγηματικὴν τῆς εἰκόνος καὶ πρόσθετον εἰς τὸ γλαφυρώτατον ἄρθρον τοῦ φίλου κ. Σπυρ. Παγανέλη ἔχομεν νὰ εἴπωμεν ἐν ταῦθα. Ὁ ζωγράφος Οὐγος Koenig, διατρίβων ἐν Μονάχῳ, ἠδύνατο, ἐὰν δὲν ἦτον ἤδη ἐξ ἄλλων ἔργων ἐπίσημος, διὰ ταύτης καὶ μόνης τῆς εἰκόνος ν' ἀποκτήσῃ δόξαν οὐ τὴν τυχοῦσαν.

3. ΓΥΝΑΙΚΟΣ ΠΡΟΤΟΜΗ (σελ. 9). Οὐκ ὀλίγας ἐν τοῖς τεύχεσι τοῦ παρελθόντος ἔτους παρεθέσαμεν εἰκόνας περικαλλῶν γυναικῶν, πάσας ἔργα διασήμων ζωγράφων. Ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἡ μόνη ὑπόθεσις, ἥτις πλουσιώτατα ἀνταμείβει πάντα ὅπωςδήποτε εὐφυῆ καὶ δεξιὸν ζωγράφον, εἶνε τὸ κάλλος τῆς γυναικός, ἡ μορφή καὶ τὸ σῶμά της. Πάντες οἱ ζωγράφοι ἀνεξαιρέτως ἐπιχειροῦσιν ἐν ὧραις σχολῆς, ὅταν δηλαδὴ δὲν προτίθενται νὰ ζωγραφίσωσιν εἰκόνα ἐπὶ ἱστορικῆς ἢ ἄλλης ὑποθέσεως, νὰ παριστῶσι τὴν γυναικαίαν μορφήν, ὅπως τὴν φαντάζονται, ὅπως τὴν ὀνειροπολοῦσιν, ἐκ τῶν δοκιμῶν δὲ τούτων πολλάκις προῆλθον ἀληθῆ ἀριστουργήματα τῆς νεωτέρας ζωγραφικῆς. Ἡ εἰκὼν τοῦ Κ. Καῖζελ εἶνε ὥραία, ἔχει ἐπίσης ὥραϊαν ὑπόθεσιν καὶ ἐχαράχθη μετ' ὅλην τὴν δυνατὴν τελειότητα τῆς ζωλογραφικῆς τέχνης, ἥτις ἐπ' ἐσχάτων ἀνεδείχθη πολὺ ἀνωτέρα καὶ αὐτῆς τῆς φωτογραφικῆς.

4. Ο ΛΙΜΗΝ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΚΑΙ ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ. (σελ. 12). Ἐν ἀντιπαραθέσει πρὸς τὸ ὑπὸ ἀξιοτίμου φίλου ἀποσταλὲν ἡμῖν καὶ σήμερον δημοσιεύμενον ἄρθρον περὶ τῆς „ἀπογραφῆς τῶν κατοικίων κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους“ καταχωρίζομεν συγχρόνως καὶ τὴν φυσικῶς ἅπαντας τοὺς φίλους ἡμῶν ἀναγνώστας ἐνδιαφέρουσιν ταύτην εἰκόνα. Καὶ διὰ τοὺς εὐτυχήσαντας νὰ ἐπισκεφθῶσι τὴν κλασικὴν χώραν καὶ ν' ἀναπνεύσωσι τὸν ἀέρα τῆς ὥραιας Ἀττικῆς παρὰ τὰ μελαγχολικὰ λείψανα τοῦ προγονικοῦ ἡμῶν μεγαλείου, καὶ διὰ τοὺς μὴ γνωρίζοντας ἄλλως το κέντρον τοῦ ἑλληνισμοῦ παρὰ μόνον ἐκ βιβλίων καὶ εἰκόνων, ἔχει ἐνδιαφέρον ἡ ἐν λόγῳ εἰκὼν, διότι δεικνύει ἡμῖν τὴν πόλιν καὶ τὸ ἐπίνειόν της ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς. Τὰ μακρὰ τείχη φαίνονται πῶς συνδέουσι τὰς Ἀθήνας πρὸς τὸν λιμένα των, ὁμοίως καὶ τὰ τείχη τοῦ Πειραιῶς καὶ τοῦ Ἄστεως. Εἰς τὸ μέσον αἰωρεῖται ἡ Ἀκρόπολις μετὰ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Ἐρεχθεῖου. Κάτωθεν τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς τὰ δεξιὰ κεῖται ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, διακρινόμενος διὰ τῶν στηλῶν αὐτοῦ, πλησίον τοῦ δὲ, ἐπίσης πρὸς τὰ δεξιὰ, ὑφύεται ὁ λόφος τοῦ Μουσείου. Εἰς τὸ βάθος τῆς εἰκόνος φαίνεται προεκτεινόμενον τὸ ὄρος τῆς Πεντέλης, ὑψους 3420 ποδῶν, ἐκ τῶν μαρμάρων τῆς ὁποίας κατεσκευάσθησαν τὰ πλεῖστα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων Ἀθηναίων. Ἐν δεξιᾷ, ὀλίγον τι πρὸς τὰ ἔμπροσθεν φαίνεται ὁ Ὑμηττός, ὑψους 3160 ποδῶν, περίφημος ἔκπαιλα διὰ τὸ μέλι του. Πρὸς τ' ἀριστερὰ τῆς Ἀκροπόλεως δεικνύει ἡ ἡμετέρα εἰκὼν τὸ ὄροπέδιον τῆς Πνυκὸς κάτωθεν τῆς ὁποίας ἔκειτο ὁ ἄρειος Πάγος. Ἐπὶ τῆς πεδιάδος δεξιόθεν τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ἀγχεσμοῦ κεῖται τὸ Θησεῖον, περὶ ὃ φαίνεται συγκεντρωμένη ἡ ἀρχαία πόλις. Ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς, δυνάμενος νὰ περιλάβῃ τετρακόσια πολεμικὰ πλοῖα, περικυκλοῦται ὑπὸ ἀποθηκῶν καὶ ἄλλων δημοσίων κτιρίων, κλείεται δὲ ἡ εἰσοδὸς του διὰ μακρῶν ἀλύσεων. Δεξιόθεν αὐτοῦ ἑξαπλοῦται ἡ πόλις, ἐντὸς δ' αὐτῆς φαίνεται ἡ ἀγορὰ, περικυκλωμένη ὑπὸ στοῶν καὶ τειχῶν. Δεξιόθεν ταύτης πρὸς τὴν ἀκτὴν κεῖνται τὰ τειχίσματα τῆς Μουνυχίας μετὰ τοῦ ἐμῶνυμου λιμένος, τὸ δὲ ἐγγύτατα τῆς ἀκτῆς φαινόμενον ἡμικύκλιον εἶνε τὸ θέατρον ἐν ᾧ δεξιόθεν αὐτοῦ αἱ ὀλίγαι καὶ εἰς τὴν θάλασσαν ἀπολήγουσαι βαθυμίδες ἄγουσιν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος.